

Pròleg a

***Geografia i
toponimia a les Illes
Balears***

Territoris (2000), 3:
345-350

Pròleg

a

Geografia i toponímia a les Illes Balears

ANTONI ORDINAS GARAU: *Geografia i toponímia a les Illes Balears*. Palma, 2000 (en curs de publicació). Quan al mes de juliol de 1996, Antoni Ordinas presentà la seva tesi doctoral a la Universitat de les Illes Balears, dirigida pel doctor Pere Salvà, el treball portava el títol de *Geografia i llengua. Topònims i genèrics toponímics de les Illes Balears*. Ara, quatre anys després, l'obra és en curs de publicació amb el títol que consta a la citació inicial.

* * *

Quan a la primavera de 1996 em parlaren de la propera presentació d'una tesi doctoral sobre la toponímia de les Illes Balears i m'invitaren a formar part del Tribunal que havia de jutjar-la, em donaren una gran satisfacció. I no certament, per haver d'actuar de jutge. Succeïa que llavors feia precisament cinquanta anys que jo havia trepitjat, per primera vegada, dues d'aquestes illes, Mallorca i Eivissa. Aquesta última, al mateix temps que Formentera, foren per a mi motiu, poc després d'haver-les conegudes, de diversos estudis geogràfics. Posteriorment, a mitjan segle, ara fa exactament cinquanta anys, vaig començar a efectuar les meves primeres publicacions sobre les Pitiüses.

Vull dir que un treball que compregués totes les illes Balears de cap manera podia deixar-me indiferent, ben al contrari. Era a més un estudi geogràfic al voltant d'unes qüestions de les quals coneixia força bé uns casos concrets, però de les quals em mancava i ens mancava una informació i una anàlisi més àmplies, més profundes i més comprensives. Tan sols d'aquesta manera seríem capaços de captar tota la diversitat i tota la riquesa dels fets estudiats. Uns fets, per altra banda, que mostraven en si mateixos els múltiples factors que, en els diversos temps i als diferents territoris, han incidit sobre les Illes.

Es tracta, en efecte, de la recopilació i anàlisi dels noms de lloc, dels topònims. Noms posats a uns territoris o a uns elements geogràfics —des de cursos d'aigua i puigs i serres a boscos i fonts d'una raconada, des de poblets de la costa a cases aïllades o nuclis importants de població de l'interior— que en aquests llocs es donen. Queda ben clar que, en designar-los d'una manera concreta hom reconeix, d'una forma o altra, el que podríem dir-ne llur personalitat geogràfica. Per altra banda, aquesta designació és efectuada, com és lògic, d'acord amb la llengua i «l'esperit de la llengua» de la gent que allí viu. Per habitar, per moure's, per treballar en qualsevol lloc, és imprescindible poder dir, poder designar —potser poder escriure, almenys per part d'alguns— llocs i elements territorials amb un nom precís i singular. Constitueix, sens dubte, la primera i espontània fase de qualsevol «ordenació del territori».

D'aquesta manera, a través de mots concrets, a través de la llengua, comença a humanitzar-se aquest món complex i aparentment desordenat, fins i tot en ocasions d'aparença caòtica, que és un territori. I aquesta tasca designadora i lingüística del propi àmbit territorial i dels entorns i voltants degué començar des que l'home és home, particularment quan esdevé un home habitant. L'autor d'aquest llibre, el doctor Antoni Ordinas, ho expressava ja amb tota claredat en les dues primeres paraules del títol de la seva tesi doctoral: *Geografia i llengua*.

Llengua és dir cultura, expressió d'una cultura. D'aquesta manera resulta que la llengua aplicada als noms de lloc es converteix, per un temps, en expressió lingüística i cultural que tendeix a una certa permanència, a voltes llarga. Resta com una mostra d'un cert moment d'una llengua i d'una cultura. Fins i tot el mot, quan perd vitalitat i realitat vigents, pot esdevenir com un fòssil en un estrat rocós, per parlar geogràficament i geològicament. I com que en un lloc determinat hi pot haver una successió de llengües i cultures, els geògrafs poden imaginar fàcilment que els topònims poden anar formant com uns «estrats» que responen a formes lingüístiques diferents i superposades o imbricades.

Per altra banda, la gent expressa amb els topònims no sols la percepció que té del territori i del paisatge —inanimat o viu, natural o antròpic— a través de la seva llengua i la seva cultura. Mostra i manifesta també la seva manera de viure, les seves pròpies activitats i tasques, els seus aprofitaments econòmics, els seus afanys de cada dia. És la visió del paisatge tot, a través del que els geògrafs francesos del primer terç del segle XX —quan encara no hi havia en aquest sentit el suport dels antropòlegs i sociòlegs— en digueren *genres de vie*, modes de vida. Llavors queda clar que el territori i el paisatge els bategen no simplement els qui, amb una certa vaguetat, en podem dir uns homes o unes dones simplement habitants. Són, molt més concretament, uns pagesos, uns pastors, uns bosquetaires, uns pescadors, uns mariners, potser uns conqueridors, uns propietaris, uns administradors, uns governants, uns homes lletrats.

Resulta així que el topònim té continguts i significats ben diferents, sons i ressons ben diversos, podríem dir. Per això, com a referència a una forma i a una localització, amb l'apel·lació a una concreta singularitat, efectuada en un moment determinat, el topònim interessa fonamentalment tres disciplines d'objectes i objectius ben amplis: geografia, filologia i història. Però, al mateix temps, un ventall molt obert d'altres matèries, tant respecte a les ciències naturals com socials, poden interessar-se també indubtablement per aquestes qüestions: geologia, climatologia, hidrologia, botànica, per exemple, respecte a les primeres; destaquem, quant a les segones, antropologia, economia i sociologia. Caldria afegir-hi sens dubte la cartografia, això és, la representació gràfica dels territoris.

Apliquem ara el que acabem de dir a un recull i estudi de topònims de les Balears. Al moment hom s'adona, malgrat els trets comuns que arrenquen d'una situació i unes característiques geogràfiques semblants i d'una indubtable pertinença al mateix arxipèlag Baleàric, de certs matisos singulars i de certes diferències fisiogràfiques. Els possibles contrastos es dibuixen ja a partir de les mateixes formes de relleu predominants en cada illa. La diversitat augmenta si tenim en compte les diferents circumstàncies històriques que, dins una evolució que en conjunt mostra les mateixes aparences, han predominat en cadascuna de les unitats geogràfiques illenques. És ben cert en aquest sentit que cada illa presenta la seva pròpia i peculiar història.

Una història, per altra banda, ben antiga. Volem dir que, en tots els casos, l'existència d'una població que, amb una major o menor densitat, n'ocupa cadascuna es retrotreu, almenys, a uns quatre mil·lennis. Pel que sabíem referent a Eivissa i la fràgil Formentera, en un extrem de les Illes, hom pensava, fins fa poc, que la població estable

més antiga no anava pas més enllà d'uns pocs centenars d'anys abans de Crist. Avui dia, d'acord amb les troballes arqueològiques efectuades durant el vuitè decenni del segle XX, s'hi ha comprovat l'existència d'un període talaiòtic o equivalent. D'aquesta manera podem parlar, en l'esmentat cas, tot i mostrar unes indubtables pulsacions poblacionals, que l'antigor de l'ocupació humana fins i tot en aquella illa, de posició un xic marginal, es remunta almenys, respecte al moment actual, a prop de quatre mil anys.

La diversitat d'aquests estrats toponímics dels quals abans parlàvem, alternats i imbricats, mostra que les illes Balears han fet sovint el paper de cruïlla de pobles. És a dir, sens dubte, d'encreuament també de cultures i llengües. En els darrers vint segles, en efecte, els topònims baleàrics mostren que hi ha tres grans nivells que han cobert, d'una manera o altra, totes les illes, a part de l'oficialitat contemporània del castellà. Ens referim, és clar, al llatí, a l'àrab i al català. Són excepcionals i queden molt més localitzades mostres d'altres llengües ben disperses en origen i importància, des del púnic de l'Antiguitat o el mossàrab medieval a possibles designacions recents, dels últims quinquennis, en boca de turistes estrangers. El català és de molt la llengua predominant, no sols perquè és el darrer d'aquests tres grans estrats comuns, sinó perquè s'ha mantingut més centúries i amb més continuïtat —des del segle XIII fins avui dia— i amb una utilització mantinguda per part del poble. De fet, però, els mots d'origen llatí queden com a testimonials, mentre el castellà pot haver avançat modernament en boca d'alguns baleàrics o d'immigrants i turistes de llengua castellana.

A Eivissa, per exemple, des dels primers moments dels meus treballs de camp —jo, acostumat fins llavors a territoris pirinencs i de la Catalunya vella— em sorprenia trobar ben vius i plens de sonoritats i matisos, algunes o moltes paraules de les tres llengües suara destacades. Certs casos els prenien com a símbol: l'esplèndid «portmany», aplicat a la badia de Sant Antoni, designat amb un mot tan proper i tan suggeridor al «*portus magnus*» llatí; les nombroses «talaies», en una terra de puigs i pujols com és la Pitiüsa major, des d'on els eivissencs albiraven possibles perills de terra o mar (del mot àrab *at-talai*, amb el sentit de «sentinella»); finalment tot l'extraordinari ventall de paraules catalanes comunes i singulars, un bon nombre d'arcaïtzants, altres que han seguit llur via lluny de la terra on nasqueren, adquirint noves formes o noves connotacions, com succeeix fins i tot amb algunes divisions territorials pròpies d'Eivissa (*quartons, véndes*).

Tot això ho devia tenir en compte l'autor d'aquest llibre, el doctor Antoni Ordinas, quan va començar el camí de la recerca al voltant dels topònims baleàrics. Millor dit, inicialment hi devia haver tan sols curiositat, una certa curiositat per als noms de lloc. És l'estranya crida i de vegades la insistent atenció que l'investigador sent vers un determinat assumpte, cap a unes concretes qüestions, potser de moment no gaire definides. Quan era encara estudiant universitari, es va interessar per uns topònims dels seus entorns, del terme de Selva. Al mateix temps i amb posterioritat, codirigí i coordinà la revisió toponímica dels mapes referents a les Illes, d'escala 1:50.000. Un parell d'anys després, com a tesi de Llicenciatura, redactà ja un treball complet: *La toponímia del terme municipal de Selva*. Això succeïa el 1985, ara fa quinze anys.

Des de llavors n'Antoni Ordinas, ja apreses i aplicades les tècniques de recollida de topònims —fonts cartogràfiques, fonts documentals, enquestes sobre el terreny—, la informatització de la toponímia i les lògiques interpretatives, haurà recorregut a totes aquelles matèries i ciències i haurà aplicat tots aquells mètodes que abans apuntàvem. Un cop acabada, la tesi doctoral representava haver recollit prop de 50.000 topònims, com a continuació i culminació d'una tasca que ja hem dit que havia estat iniciada l'any 1983, i havien estat efectuades més de 120 entrevistes bàsiques. L'autor haurà actuat especialment

com a geògraf, no cal dir-ho, com a geògraf tant respecte a formes i fets físics o naturals, com humans o antròpics. Però també, entre altres enfocaments i matèries, com a lingüista i com a historiador. Tot sol haurà recorregut aquest llarg i complex camí, tot passant per la recollida i la informació, tot considerant i aplicant conceptes i mètodes de nombroses ciències naturals i socials, com abans assenyalàvem.

Bé, tot sol no, certament. Ell és el primer a reconèixer el que deu, en ensenyances i en consells, als mestres i professors que el formaren i l'orientaren. I als especialistes i als companys de recerca i també a la gent a què ha recorregut: de tots ells, i d'una manera o altra, n'ha rebut informacions, observacions, advertiments i ajuts de tota mena. Però sols d'ell és el mèrit i la responsabilitat de tot el que ens diu i comunica. Com sols d'ell fou la decisió d'iniciar aquest camí de recerca, amb ben pocs antecedents entre els geògrafs, i sols d'ell ha estat l'esforç i la il·lusió que ha posat i ha mantingut en la tasca. És així que aquesta ha esdevingut, certament, ben valuosa.

Caldrà concretar breument el que tot aquest treball significa. De fet representa encetar en bloc i com a tasca preferent i continuada el camí de l'estudi dels termes geogràfics i de la toponímia balear, de tot aquest cúmul de sàvies i adequades denominacions i designacions que el poble ha sabut donar, al llarg del temps, a les seves terres i als seus paisatges i a cadascun de llurs elements i llurs singularitats. Llavors hom s'adona, tot reflexionant sobre el profund significat dels topònims, que no es tracta tan sols d'un fred recull de noms i d'un exercici purament erudit o especulatiu i fins i tot, si voleu, científic. És més encara. Té un valor social i ha augmentat «l'estimació a la meua llengua i a la meua cultura, l'estimació a la meua gent, en definitiva, l'amor a la meua terra», tal com ens diu el mateix autor. Després de l'esforç fet i que desitgem encaridament que continuï en el futur, per a una millor coneixença de les illes Balears, no podíem esperar, a part de la multitud dels nous coneixements aconseguits i de les noves aportacions efectuades al camp científic corresponent, unes valoracions i unes conclusions més fecundes i més humanes.

Barcelona, abril de 2000

Joan Vilà i Valentí,
catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona,
president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials
de l'Institut d'Estudis Catalans